

La fixació dels límits lingüístics i dialectals del català en l'obra de Manuel Milà i Fontanals

Francesc Bernat i Baltrons
Universitat de Barcelona

L'objectiu d'aquest article és analitzar un dels primers episodis de la història de la filologia catalana: l'aplicació dels interessos i la metodologia de la lingüística romànica al català per part de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). Les seves investigacions lingüístiques no han estat estudiades amb profunditat, per la qual cosa determinats aspectes de la seva obra són encara poc coneguts i/o interpretats inadequadament.

The purpose of this article is to analyze one of the first episodes in the history of Catalan philology: the application of the questions and methods of Romance linguistics to Catalan by Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). His linguistic research has not been studied in detail, so that certain aspects of his work are still little-known or misunderstood.

Introducció

L'objectiu fonamental d'aquest article és analitzar un dels primers episodis de la història de la filologia catalana: l'aplicació dels interessos i la metodologia de la lingüística romànica al català per part de Manuel Milà i Fontanals¹ (Vilafranca del Penedès, 1818-1884). Malgrat que Milà fou el primer romanista hispànic² i que les conclusions dels seus treballs sobre el català són avui vàlides en gran part,³ les seves investigacions lingüístiques no han estat estudiades amb profunditat, per la qual cosa determinats aspectes de la seva obra són encara poc coneguts i/o interpretats inadequadament. Intentarem, doncs, donar compte breument de les principals aportacions de Milà a la lingüística catalana i romànica tot revisant determinats punts de la seva obra que no han estat encara suficientment examinats. Per aconseguir aquest objectiu ens centrarem en els dos aspectes més rellevants dels estudis lingüístics de Milà: per una banda, l'esforç per singularitzar el català i l'occità en el marc romànic i precisar les relacions existents entre ambdues llengües i, per altra banda, l'interès per conèixer i classificar els dialectes catalans. Tal com podrem comprovar, tots dos temes no són més que l'aplicació al català d'un dels principals objectius de la naixent lingüística romànica del XIX: la voluntat per descobrir, per una banda, el tipus d'articulació que hi ha entre les llengües romàniques i, per altra banda, entre les varietats que formen cadascuna d'aquestes llengües.

Orígens de l'interès de Milà pels estudis lingüístics romànics

Abans de passar a comentar la seva obra lingüística, cal saber que Milà fou principalment un estudiós de la literatura especialitzat en el camp de la lírica trobadoresca i la poesia popular.⁴ A partir d'aquestes dues línies de recerca, Milà començà a interessar-se per una sèrie de temes lingüístics que estaven estretament relacionats amb els seus gustos literaris i que havien estat molt poc estudiats en la seva època, especialment a Espanya. Per aquesta raó, els dos aspectes lingüístics que Milà desenvolupà en els seus estudis són una derivació de les seves investigacions literàries i s'expliquen per la voluntat d'aprofundir en tots els aspectes relacionats amb el tipus de literatura que més l'interessava.

El primer tema lingüístic que Milà estudià en la seva obra té com a eix principal examinar la singularitat del català i l'occità en el conjunt romànic tot precisant, al mateix temps, el tipus de relacions que aquestes dues llengües havien mantingut des del punt de vista històric. Aquesta línia d'investigació era una conseqüència de la seva passió per la llengua i la literatura dels trobadors i s'originà, concretament, a partir de l'estudi d'un aspecte íntimament relacionat amb la filologia provençal de la primera meitat del XIX: l'interès per conèixer els orígens de les llengües romàniques, un tema polèmic després de la difusió de la teoria de Raynouard⁵ sobre la suposada existència d'una *langue romane* medieval, derivada directament del llatí popular, a partir de la qual

Retrat de Manuel Milà i Fontanals. Dibuix al carbó de P. C. Gariot (1840), reproduït a *Obres Catalanes* (1908).

s'haurien desenvolupat les llengües neollatines. També influí decisivament en aquesta línia d'estudi la voluntat per esbrinar la veracitat de les teories que defensaven que el català i l'occità formaven part d'una mateixa llengua –a la qual s'anomenava *llemosí*–, ja que aquest era un tema candent entre la intel·lectualitat catalana d'aquella època.

El segon tema lingüístic estudiat per Milà fou la descripció i classificació de les varietats del català parlat, un aspecte que derivava fonamentalment del seu interès per la literatura popular oral. Com a conseqüència de la gran quantitat de material que pogué recollir directament o indirecta al llarg de la seva vida, Milà esdevingué un dels principals experts en aquest tipus de literatura al nostre país. A banda del fet que l'estudi de la literatura popular el convertí també en un gran coneixedor del català parlat, Milà fou, a més, un dels pocs erudits de la Renaixença que considerà necessari dedicar a la llengua oral un conjunt de treballs que constitueixen, sense cap mena de dubte, els primers passos de la lingüística catalana. Els estudis dialectològics formen la major part de l'obra lingüística del període de maduresa de Milà, ja que en aquesta etapa les seves investigacions s'anaren cen-

1. Abans d'aconseguir una càtedra de literatura a la Universitat de Barcelona (1847), Milà havia estudiat filosofia, dret i lletres a les universitats de Cervera i Barcelona, en l'última de les quals es doctorà. Tot i que en la seva joventut havia format part dels grups romàntics més exaltats que s'aplegaven al voltant de revistes com *El Vapor* i *El Europeo* –on publicà els seus primers articles i poesies–, una crisi personal el dugué finalment a decantar-se pel romanticisme conservador i historicista. Fou autor d'una gran quantitat d'obres, com les *Observaciones sobre la poesía popular* (1853, edició que amplià considerablement al *Romancerillo catalán* [1882]), *Principios de estética* (1857), *De los trovadores en España* (1861) o *De la poesía heroico-popular castellana* (1874), que destacaren en la seva època tant per la novetat dels temes tractats com per la solidesa i rigor metodològics que hi emprà. Fou també un dels principals impulsors de la Renaixença catalana, malgrat que sempre tingué dubtes sobre la viabilitat del català com a llengua culta més enllà dels usos literaris. Pel que fa a la seva obra catalana, destaquem la *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans* (1865), considerada com el primer exemple modern de prosa científica en català, i *La cançó del Pros Bernart* (1867), un llarg poema inspirat en els cantars de gesta. Entre els seus deixebles més importants, podem citar Marcelino Menéndez y Pelayo i Antoni Rubió i Lluch. Per a més informació, vg. Jorba (1984 i 1989).

2. Com a mostra del prestigi que Milà adquirí entre la romanística europea, és interessant rellegir la necrològica que li dedicà A. Morel-Fatio: "La mort de Manuel Milá y Fontanals, [...] est une perte des plus sensibles pour nos études. Le savant professeur de Barcelone, qui joignait à une instruction classique suffisante des connaissances variées et approfondies dans le domaine de la linguistique et des littératures romanes, était à proprement parler le seul romaniste d'Espagne, le seul du moins qui se tint régulièrement au courant du progrès de la philologie neolatine au delà des Pyrénées, [...] sa place restera vide longtemps" (publicat a *Romania* XIII, 1884, pàg. 633-635).

3. Com a exemple més destacable, cal recordar que la classificació dels dialectes catalans en orientals i occidentals, la més estesa avui entre la lingüística catalana, està basada en la proposta que Milà va exposar a *De los trovadores en España* (1861).

4. De fet, els seus estudis sempre versaren sobre temes que, d'una o altra manera, estiguessin relacionats amb l'edat mitjana. Per aquest motiu, Milà també investigà la literatura catalana culta medieval (especialment els poetes del xiv i xv), el teatre antic, l'èpica castellana medieval i l'obra de Dant. Pel que fa a la literatura popular de tradició oral, s'interessà principalment per la catalana i la castellana, sense oblidar mai la producció feta en la resta de llengües romàniques (especialment, la italiana i la gallega).

**LO VERDADER CATALA.
REVISTA RELIGIOSA,
POLÍTICA, CIENTÍFICA, INDUSTRIAL Y LITERARIA.**

PROSPECTE.

Lo Verdader Català és considerada la primera publicació periodística de la Renaixença, que es publicà a Barcelona entre el 15 de març i el 31 de maig de 1843.

de molt a prop la naixent romanística europea i aplicar els mètodes d'aquesta ciència a l'estudi de les llengües amb què s'expressaven els seus gèneres literaris predilectes.

Les relacions entre el català i l'occità a l'obra de Milà

Tal com hem apuntat, l'estudi de la poesia trobadoresca dugué Milà ben aviat a interessar-se per escatir algunes qüestions lingüístiques que plantejava aquest tipus de literatura i sobre les quals no existia encara unanimitat entre els erudits de la primera meitat del xix. Aquests problemes poden resumir-se en els dos punts següents: (1) en primer lloc, definir la posició de l'occità en el conjunt de la família romànica a partir del coneixement del procés històric de formació de les llengües neollatines, un punt d'interès general per a tots els romanistes i provençalistes de l'època; (2) en segon lloc, precisar les relacions i les afinitats lingüístiques entre l'occità i el català al llarg de la història, un tema polèmic entre els erudits i intel·lectuals catalans d'aquell moment.

Entre els diversos articles i treballs que Milà dedicà a aquests darrers temes, cal destacar especialment *De los trovadores en España* (1861), una de les seves obres més importants tant en l'aspecte lingüístic com literari, en què sintetitzà el resultat de les investigacions que dedicà a la lírica trobadoresca i on exposà, a més, el fonamental de les seves idees sobre lingüística romànica i provençal.⁹ La consulta d'aquest llibre, doncs, és bàsica per a totes aquelles persones que vul-

trant cada vegada més en la literatura de tipus popular. Amb tot, cal reconèixer que l'interès de Milà per la dialectologia ja era d'alguna manera present en els seus estudis sobre la lírica trobadoresca, especialment en aquells articles en què es plantejava distingir els trobadors catalans i occitans –o esbrinar-ne el lloc de procedència– a través de la llengua de les composicions escrites.

Un altre aspecte que no podem negligir per entendre les seves orientacions lingüístiques és el fet que Milà es posés molt aviat en contacte amb els grans romanistes⁶ del xix, cosa que ha quedat plasma- da en la seva abundant producció epistolar⁷ i en les col·laboracions que tingué amb revistes⁸ dedicades a la romanística. Així mateix, el domini del francès, entre altres idiomes, li permeté estar sempre al dia de les principals investigacions filològiques que es duïen a terme a la resta d'Europa. En conseqüència, i després de comprovar que els interessos lingüístics de Milà coincidien plenament amb els principals objectius de la jove lingüística romànica del xix, no costa gens entendre per què Milà decidí seguir

guin conèixer Milà com a romanista, raó per la qual passarem immediatament a descriure'l i comentar-lo des del punt de vista de la lingüística.¹⁰

Tal com era d'esperar, les àrees en què Milà enfocà el resultat de les seves recerques romanístiques en *De los trovadores en España* eren tres punts: la descripció del procés de formació de les llengües romàniques i la caracterització, per una banda, de l'occità i, per l'altra, del català. Pel que fa al primer tema, Milà demostrava estar al corrent dels últims descobriments de la filologia romànica¹¹ sobre la gènesi de les llengües neollatines, tant des del punt de vista històric com estrictament lingüístic. En aquest sentit, s'hi declarava un decidit defensor de l'arrel llatina de les llengües citades en rebutjar les teories que en postulaven un origen mixt llatino-germànic o que posaven en dubte la capacitat del llatí per supplantar les llengües anteriors a la romanització i/o integrar els conquistadors bàrbars. Tot i que admetia la presència d'un cert nombre d'elements al·lògens en les llengües romàniques (preromans o posteriors a la desaparició de l'Imperi), demostrava que mai superaven en quantitat i qualitat els components estrictament llatins. Així mateix, feia palesa la diversitat interna del llatí i l'origen popular de la majoria dels elements romànics en descriure les principals característiques que singularitzaven el llatí parlat davant la llengua culta.

En l'apartat que dedicava a l'occità, Milà presenta aquesta llengua com la que havia adquirit una "especial nombradía" entre les neollatines en els temps antics i que "ha-

blaron los pueblos comprendidos entre el Loira y el Ebro".¹² Malgrat la definició que acabem de llegir, tant al títol (*Lengua de oc: variedad galo-meridional*) com al text del capítol esmentat Milà sempre es limita a parlar estrictament de l'occità i només cita el català a l'hora de confrontar i diferenciar algunes característiques d'ambdues llengües. Milà també demostra estar al corrent de les principals aportacions de la filologia romànica respecte a l'occità i ofereix un breu però complet quadre descriptiu d'aquesta llengua. En aquest sentit, se centra principalment en les causes històriques que justifiquen l'aparició de dos romanços diferenciats al sud i al nord de l'antiga Gàl·lia, compara i destaca les seves principals característiques distintives, aporta un breu resum de la variació dialectal –diacrònica i sincrònica– de l'occità, comenta els noms que ha rebut aquesta llengua al llarg del temps i les causes que ho justifiquen, així com les raons que expliquen el sorgiment de la *koiné* utilitzada pels trobadors i els trets que la caracteritzaven. Milà, a més, compara en tot moment l'occità amb les principals llengües romàniques i demostra tenir una admirable competència en la llengua d'oc, tant en les varietats antigues com en les modernes.

En el capítol dedicat al català a *De los trovadores en España*, Milà se centrà bàsicament en dos aspectes: les relacions històriques entre aquesta llengua i l'occità, per una banda, i la descripció de les característiques distintives d'ambdós romanços –varietats dialectals incloses– a través de la confrontació dels seus elements diferencials,¹³ per al-

5. François Raynouard (1761-1836), escriptor occità en llengua francesa i un dels primers estudiosos de la literatura trobadoresca. Segons aquest autor, la *langue romane* seria identificable amb l'occità que empraven els trobadors.

6. Milà despertà l'interès dels romanistes europeus a partir de la publicació de les seves *Observaciones sobre la literatura popular* (1853). Entre els erudits amb qui es relacionà amb més assiduitat, destacarem els noms de Ferdinand Wolf, Adolf Ebert, Alfred Morel-Fatio, Gaston Paris, Paul Meyer, Charles de Tourtoulon, Camille Chabaneau, Giuseppe Pitrè o Pio Rajna. Milà fou també un membre destacat de la Société pour l'Étude des Langues Romanes de Montpellier. Vegeu-ne una relació més detallada i completa a Jorba (1984: 110-139).

7. Vegeu l'*Epistolari d'En Manuel Milà i Fontanals* (1922-1995) editat per Lluís Nicolau d'Oliver en tres volums.

8. Milà col·laborà periòdicament amb la revista alemanya *Jahrbuch für romanische und englische Literatur*, dirigida per F. Wolf i A. Ebert, i amb les revistes franceses *Revue des langues romanes* i *Romania*, la primera de les quals era editada per la Société de Montpellier i la segona, per G. Paris i P. Meyer.

9. Milà ja havia publicat anteriorment dos treballs sobre la formació de les llengües romàniques, *Estudios sobre los orígenes y formación de las lenguas romances y especialmente de la provenzal* (1853) i *Orígenes de las lenguas neolatinas* (1858), dos

articles que van ser refosos i ampliat en *De los trovadores en España*.

10. Diverses seccions d'aquesta obra constitueixen, de fet, un petit compendi de lingüística romànica. Es tracta, concretament, dels capítols I.1 (*Formación de las lenguas romances*), I.2 (*Lengua de oc: variedad galo-meridional*) i IV.1 (*Variedad catalana de la lengua de oc*).

11. Tot i que no va donar el nom de cap obra en concret, fa referència a Schlegel en el capítol dedicat a aquest tema. Més endavant també cità Diez, Mahn, Schnakenburg i Sauvage.

12. Milà (1861: 17).

13. L'objectiu d'aquesta descripció conjunta i contrastada de les principals característiques del català i l'occità era oferir un mitjà amb el qual els filòlegs poguessin saber l'origen geogràfic d'un nombre destacat de trobadors el lloc de naixement dels quals s'ignorava o discutia. Aquesta descripció constitueix el primer acarament científic que existeix entre ambdós romanços i pot ésser considerat com el primer estudi científic que pretén demostrar l'especificitat del català com a llengua independent dins el marc romànic. Així mateix, Milà també pretenia estendre aquest mètode a la llengua dels trobadors que eren provadament catalans però sobre els quals no se sabia la procedència exacta. Aquest últim aspecte fou el que dugué Milà a proposar la primera classificació científica que existeix sobre els dialectes catalans —en orientals i occidentals— que encara avui és la predominant entre la lingüísti-

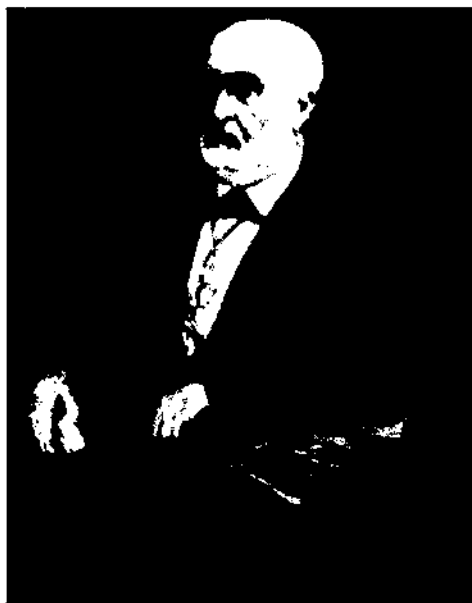
tra banda. Aquest darrer aspecte, a més, duia implícit que Milà hagués de tractar per primera vegada un tema que mai ningú no s'havia plantejat a Catalunya fins aquell moment: la definició i classificació dels dialectes catalans. Pel que fa a les relacions entre el català i l'occità, Milà, tal com ja havia apuntat en el capítol dedicat a l'occità, comença a parlar sobre una antiga "lengua de oc" formada per la suma d'una varietat "galo-meridional" o "transpirenaica" i una altra de "catalana" o "española". Amb tot, i malgrat que Milà mantenia que ambdues varietats havien format una unitat lingüística durant l'època dels trobadors, matisava seguidament que la cohesió de l'esmentada llengua s'havia trencat com a conseqüència dels camins històrics divergents que els dos països havien pres posteriorment.¹⁴

"Las estrechas relaciones entre este país [Catalunya] y el mediodía de Francia produjeron la unidad general de la lengua, pero esta unidad, que no se oponía en los países transpirenaicos a ciertas modificaciones secundarias, no obstó tampoco para que en Cataluña se formase una variedad muy marcada, que por la vida propia que alcanzó más tarde ha podido considerarse como una nueva lengua." (Milà 1861: 425)

Pel que fa a aquest tema, cal recordar que des del segle XVI, i per raons extralingüístiques, personatges destacats dels països catalanòfons havien defensat la idea que el català no era una llengua independent sinó una varietat que, amb l'occità, s'integrava en una unitat lingüística superior a la qual anomenaven *llemosí*.¹⁵ Milà, com bona

part dels intel·lectuals catalans de la primera meitat del XIX, també havia estat llemosinista en la seva joventut,¹⁶ però a partir de 1857 modificà la seva postura inicial; sobretot perquè es va adonar de la impropietat que representava aplicar el terme *llemosí* (de fet, el nom d'una de les varietats de l'occità) al català.¹⁷ Entre altres raons, un dels motius pels quals Milà ha passat a la història de la filologia catalana és el fet d'haver estat la persona que aconseguí tallar de soca-rel les vel·leitats panoccitanistes de la gran majoria dels primers intel·lectuals de la Renaixença catalana, ja que el seu prestigi intel·lectual fou decisiu per resoldre la polèmica esmentada.

Fou segurament la lectura de *l'Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) de Francesc Cambouliu, un romanista nord-català poc conegut,¹⁸ allò que dugué Milà a canviar d'opinió. Aquest autor demostrava en l'assaig suara esmentat bàsicament dos fets: per una banda, que l'aplicació del gentilici *llemosí* al català havia estat una conseqüència de l'admiració que els trobadors catalans sentien per determinats poetes de la regió de Llemotges prestigiats per les *Razós de trobar* de Ramon Vidal de Besalú; per altra banda, Cambouliu recordava que la llengua utilitzada pels trobadors catalans en les seves composicions no havia de coincidir necessàriament amb la parlada a Catalunya, ja que durant l'època baixmedieval s'havien donat moltes situacions en què no hi havia correspondència entre la llengua literària i la llengua parlada en un mateix territori. A més, recordava que en altres casos medievals ben

Manuel Milà i Fontanals (Galeria de Catalans Il·lustres, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona).

coneguts de diglòssia literària –per exemple els d'Itàlia i Castella– mai no s'havia malinterpretat la situació lingüística real. En conseqüència, era palès per a Cambouliu que les teories sobre el llemosí que circulaven pels països de llengua catalana (i, a través de variants, també a Occitània)¹⁹ no tenien cap validesa científica i quedava demostrat, així mateix, que aquest gentilici era en realitat el nom d'un dialecte occità.

Amb tot, i a diferència del que s'acostuma a creure, cal tenir en compte que el rebuig al terme *llemosí* i el fet d'acceptar la independència moderna entre les dues llengües no implica que Milà negués l'existència d'una antiga unitat catalanooccitana.²⁰ En efecte, una lectura atenta dels seus escrits més importants, entre els quals destaquem un altre cop el fragment de *De los Trovadores en España* que hem citat anteriorment, deixa clar que segons el parer de Milà l'occità i el català havien format antigament una unitat lingüística la qual anomenava *lengua de oc* fins aproximadament el segle *xiii*.²¹ Amb tot, i a pesar d'aquests antics vincles, Milà reconeixia que la unitat lin-

güística catalanoccitana s'havia trencat com a conseqüència dels camins divergents que els dos països van haver de prendre després de la derrota de Muret (1213) i la consegüent minva de relacions humanes, culturals i polítiques. Això explicaria que Milà, a pesar de les idees esmentades, sempre tractés el català modern com una llengua a part de l'occità en les seves investigacions lingüístiques,²² com també que mai no s'hagués plantejat fer un estudi integrat d'ambdós idiomes ni proposat una fusió dels respectius renaixements literaris.

Aquesta tesi implica, a diferència del que manté Mourelle-Lema (1966),²³ que Milà considerava el català com una realitat lingüística formada a partir del trencament d'una antiga llengua romànica alt-medieval en un procés que podria comparar-se a la formació del neerlandès a partir de l'antic alemany o, literàriament, amb el sorgiment del portuguès respecte al gallec. Val la pena destacar aquest fet perquè la concepció de Milà sobre els orígens comuns entre el català i l'occità ha passat molt desapercibuda entre els historiadors de la filologia catalana i alguns investigadors com Mourelle-Lema, fins i tot, l'han negada o minimitzada. Creiem, doncs, que és necessari tenir-la en compte si volem entendre el pensament lingüístic de Milà, ja que l'opinió d'un erudit del *xix* no ha de despertar suspicàcies entre la lingüística romànica moderna.²⁴

Després de publicar *De los trovadores en España* i la *Ressenya històrica y crítica dels antics poetes catalans*, Milà es dedicà quasi exclusivament a l'estudi de la poesia popular catalana i deixà en una posició se-

ca catalana. Veiem, doncs, com la singularització del català davant l'occità fou la causa per la qual Milà també s'interessà a caracteritzar i articular les varietats del català parlat, un tema en el qual fou pioner.

14. Malgrat que no precisa una data concreta, a partir dels seus comentaris es dedueix que fou a finals del *xiii* o principis del *xiv*, ja que aquesta és l'època en què els poetes catalans que seguien la prescriptiva trobadoresca començaren a utilitzar una llengua cada vegada més allunyada de l'antiga *koiné* occitana; de fet, un català occitanitzat.

15. Com a exemple destacable, recordem que el poema amb el qual s'inicia la Renaixença –*La pàtria* (1833) de Bonaventura C. Aribau– sempre esmenta el terme *llemosí* per referir-se a la llengua pròpia. Per a una història del llemosinisme als països catalanoparlants, vegeu Rafanell (1991).

16. Llegiu, per exemple, aquest fragment d'un poema de joventut de Milà titulat precisament *El llemosí* (1840): "¿Por qué no nací en los días/ De las glorias catalanas/ Cuando el habla lemosina/ Del poder y del honor fue el habla?"

17. Malgrat que a *De los trovadores en España* (1861) no es va pronunciar sobre l'ús de l'adjectiu *llemosí*, poc després, a la seva *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans* (1865), Milà va exposar de manera molt clara la seva posició sobre aquest terme:

"Est nom [llemosí] fou fortunat. Al comens tingué poch ús, segons apar, entre

La historiografia romànica catalana tingué en les gestes medievals un dels seus referents. Batalla de Muret (1214) en la qual Pere el Catòlic morí a mans de les tropes de Simó de Monfort (Gravat de l'obra Víctor Balaguer, Historia de Cataluña, 1861).

nosaltres, mes en Castella (Villena y Santillana no'n usaren d'altre); après los valencians lo preferiren naturalment al de catalá, y á la fi nosaltres y tot nos en gloriarem, haventse ja perdut l'esme de son origen; lo qual se cercava molt lluny no sols en histories aprovades sino també'n les rondalles d'Otger Cataló. Fins que ara'n nostres dies, consultant los escrits antichs s'ha pogut declarar lo secret y restituir la veritable denominació." (Milà 1865: 9).

18. Nascut el 1820 a la localitat nord-catalana de Palaldà, avui integrada en els Banys d'Arles, aquest erudit fou professor de literatura a les universitats d'Estrasburg i Montpeller, a més de novel·lista. Fou un dels fundadors i el primer president de la Société por l'Étude des Langues Romanes. Morí a Montpeller el 1869.

19. Vegeu Rafanell (2000).

20. D'aquest últim aspecte sembla deduir-se que les raons que Cambouliu va aportar per demostrar la independència del català respecte a l'occità ja des dels orígens no van convèncer plenament Milà, tot i que mai demostrés estar-hi en desacord. En aquest sentit, val la pena rellegir les ambigüitats de Milà pel que fa a aquest tema, especialment les de tipus terminològic, que ens ofereix Jorba (1984: 200-208).

21. Si en quedés cap dubte, llegiu el següent fragment de la *Ressenya* del 1865 en què Milà tornava a insistir sobre aquesta idea:

"Entremitj de les famoses llengues francesa, italia-

cundària els temes relacionats amb qüestions referents a l'edat mitjana o els trobadors, per la qual cosa no trobarem pràcticament en la seva obra escrita posterior cap més al·lusió al tema lingüístic que acabem de tractar.²⁵ Aquest canvi d'orientació no és aliè al progressiu interès de Milà pel català parlat modern com a vehicle d'expressió de la poesia popular catalana, en particular, i per la dialectologia romànica, en general.

Això explica que l'únic estudi de lingüística romànica no centrat exclusivament en el català que Milà va realitzar després de la publicació de *De los trovadores en España* fos un breu article dedicat a les varietats frontereres del català: *Límites de las lenguas románicas* (1877). L'origen d'aquest treball fou la voluntat d'aplicar al català la metodologia que Charles de Toutoulon i Octavien Bringuier havien utilitzat en els seus estudis sobre la frontera lingüística francooccitana²⁶ a fi de dilucidar el següent problema: "En los confines de dos lenguas de una misma familia, ¿se pasa repentinamente de una á otra, ó bien hay una transición graduada debida á la fusión de las dos lenguas?",²⁷ un tema que generava polèmica entre els romanistes de l'època.²⁸ Malgrat que esperaríem trobar en l'esmentat article alguna nota significativa sobre la frontera catalanooccitana com a corol·lari de les seves investigacions sobre els trobadors, Milà se centrà en les varietats frontereres del català amb el castellà²⁹ i l'aragonès, tot limitant-se a manifestar la necessitat que alguna altra persona fes un estudi paral·lel al seu en els dialectes septentrionals del català. Milà arribava a la con-

clusió pel que fa a la frontera estudiada que "los elementos de aspecto catalán no guardan proporción con la mayor ó menor vecindad de las dos lenguas, y el paso de una á otra, aun en los puntos en que hay continuidad de población, no es graduado", per la qual cosa deduïa també que "resultados semejantes se deducirían del estudio de los límites entre el catalán y los dialectos meridionales de Francia".³⁰

Els dialectes catalans i la seva classificació en l'obra de Milà

Tal com ja hem comentat, l'estudi de la poesia popular catalana fou el tema que va fer despertar en Milà l'interès per conèixer millor les característiques de la llengua parlada. Aquesta línia d'investigació, en què aplicà la metodologia de la dialectologia romànica, dugué Milà a concebre un projecte de descripció general de les varietats del català, cosa mai feta fins a aquell moment. La primera plasmació d'aquesta idea fou *Estudios de lengua catalana* (1875), dedicats en concret al parlar de Barcelona, un treball que constitueix la primera descripció científica que existeix sobre un dialecte català. Aquesta obra havia de ser seguida per altres estudis dedicats a la resta de dialectes catalans³¹ i sabem, a més, que tot el projecte esmentat havia de ser la fase prèvia a partir de la qual s'havia de bastir una futura gramàtica històrica del

català.³² Desgraciadament, però, la informació dialectal recollida per Milà al llarg de diversos anys mai no es publicà i resta encara inèdita.³³

Milà, però, ja s'havia interessat pels parlars catalans anteriorment. Tal com ja hem avançat,³⁴ Milà havia plantejat el 1861 a *De los Trovadores en España* una primera proposta de classificació dels dialectes catalans. Aquesta primera taxonomia, que divideix el català en dues grans varietats, l'*oriental* i l'*occidental-meridional*, es basa en el tipus i freqüència de reduccions que tenen lloc en el sistema vocàlic àton del català. Concretament, Milà arribà a la conclusió que les vocals àtones de la part oriental del domini lingüístic català es regeixen per una llei segons la qual tota [e] i [o] àtones són "substituidas" o es "convertían", respectivament, en [a] i [u], mentre que a la part occidental-meridional les quatre vocals àtones citades es mantenen amb claredat sense confondre's sistemàticament com en català oriental:

"Entre las muchas diferencias locales de pronunciación en diversos puntos de Cataluña, que no deben ocuparnos en este momento, se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional, en que se pronuncia el catalán con más limpieza y en general como se escribe, y la parte oriental, en que se altera la pronunciación, en que las vocales son menos limpias y en que hay sustitución de vocales. Esta sustitución es la de la **a** a la **e** y de la **u** a la **o** en todas las sílabas no acentuadas. Así las sílabas que pasan de acentuadas a no acentuadas sufren igual conversión: de **pedra**, **pedreta** que se pronuncia **padre-**

ta, de **bord**, **bordell**, que se pronuncia **burdell**." (Milà 1861: 432-433).³⁵

Més endavant, el 1875 Milà va modificar la classificació dialectal que acabem de comentar en el pròleg dels *Estudios de lengua catalana*. En aquesta nova proposta la divisió binària anterior de Milà era substituïda per una de tripartida –oriental, occidental i baleàric– la novetat principal de la qual era el fet que el parlar de les Illes Balears passava a ser considerat com una varietat dialectal diferenciada del català oriental:

"El catalán contemporáneo o hablado es uno, pero ofrece modificaciones secundarias que constituyen tres principales variedades:

1ª Catalán oriental (E.: gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer);

2ª Catalán occidental (S.O. y O.: Valencia y una parte de Cataluña);

3ª Catalán baleárico.

–El oriental, al cual pertenece la subvariedad de Barcelona, se distingue del occidental en que la **e** y la **o** átonas se confunden respectivamente con la **a** y la **u**." (Milà 1875: 509).

Tal com podem llegir, Milà tornava a insistir en les mateixes característiques que havia exposat el 1861 a l'hora de definir el català oriental i l'occidental, però no aportava ni els arguments ni els fets lingüístics que l'havien fet canviar d'opinió respecte a la posició del baleàric dins el diasistema dialectal català. A causa d'aquesta indefinició, la proposta binària del 1861 ha estat la classificació dialectal de Milà que ha prevalgut finalment en els estudis de filologia catalana, car la del 1875 és difícilment acceptable pel fet que no està

na y castellana hi havia un altre romans molt celebrat que alguna vegada s'anomena llengua d'oc [...], per causa de ser esta sa partícula afirmativa. Dita llengua's partia en dos branques; la del septentrió dels Pirineus (llevat lo Roselló) y la del mitjorn dels mateixos. La del septentrió s'anomena comunament provençal [...]. La branca del mitjorn dels Pirineus, [...], rebé aquell que li pertocava, que era el de catalá o catalanesch." (Milà [1865: 7-8]).

22. Jorba (1984: 202) arriba també a la mateixa conclusió: "Ara bé, [...], a l'hora de descriure allò que podria ésser una confluència de "varietats" [catalano-occitanes], se cengeix a la que era objecte de descripció (és a dir, com a llengües absolutament a part)". Cal recordar, a més, que a *De los trovadores en España* el català i l'occità –així com els trobadors d'una o altra procedència– són descrits en capítols diferenciats.

23. No trobem a l'obra de Milà cap al·lusió al fet que el català i l'occità puguin pertànyer "al mismo grupo lingüístico: el galorrománico meridional" (Mourelle-Lema 1966: 110), entès en el sentit d'una subdivisió de les llengües neolatines. Milà, a més, mai no es va plantejar fer aquest tipus de classificacions.

24. Ni tampoc que això justifiqui les tesis de P. Bec (1963) sobre l'occitano-romànic.

25. Les últimes referències de Milà a la suposada antiga unitat lingüística entre català i occità poden llegir-se, respectivament, al discurs que pronuncià el

1859 durant l'obertura dels primers jocs florals restaurats per la Renaixença i a *Lo sermó d'En Muntaner* (1881), un article de temàtica literària on recordava "l'antiga germandat del provensal y la nostra llengua".

26. *Etude sur le limite géographique de la langue d'oc et la langue d'oïl* (1876).

27. Milà (1877: 530).

28. En aquest sentit, cal recordar que les investigacions d'un dels més destacats dialectòlegs romànics, G. I. Ascoli, anaren dirigides principalment a l'estudi de les característiques de les varietats romàniques de frontera. Milà, precisament, formava part del jurat de la *Société des langues romanes* que premià aquest autor el 1875 pel seu estudi sobre el francoprovençal.

29. En concret, a les varietats meridionals del català i del castellà parlades, respectivament, a Alacant i Múrcia. Per a més informació, vegeu Bernat (1999).

30. Milà (1877: 535).

31. Així ho manifestava en el pròleg dels *Estudios de lengua catalana*: "De estos estudios, donde se inquiera lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser, damos ahora tan sólo un primer ensayo y muy anticipada muestra" (Milà 1875: 509).

32. Poc després de publicar els *Estudios*, Morel-Fatio i Chabaneau comunicaren a Milà per carta que, a pesar de l'interès que representava aquesta descripció del barceloní, creien més necessari per a la filologia romànica que es dediqués a l'estudi de l'evolució històrica del català. Milà contestà la carta citada d'a-

suficientment justificada. Això explica, doncs, que la divisió entre català oriental i occidental proposada per Milà a *De los trovadores en España* sigui la classificació dialectal més seguida avui per la lingüística catalana a través de l'actualització i adaptació feta als darrers anys pel Dr. Joan Veny.³⁶

Amb tot, hem pogut localitzar recentment un petit treball, molt poc conegut pel fet d'haver estat publicat a Itàlia, en què Milà exposava molt esquemàticament els motius que l'havien dut a separar el baleàric del català oriental. Es tracta, en concret, de la participació de Milà a *I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio* (1875),³⁷ una miscel·lània internacional dirigida per Giovanni Papanti. Aquesta obra col·lectiva, dedicada a retre homenatge al gran literat italià en el 500 aniversari de la seva mort i on participaren un nombre destacable de romanistes europeus, consistí en l'adaptació d'un conte del Decameró (específicament, la IX novel·la de la primera jornada) al major nombre possible de varietats romàniques.³⁸ Milà aportà a aquest homenatge dues versions al català:³⁹ una al "*Catalano letterario*", o català acadèmic emprat pels seguidors de la Renaixença, i una altra al "*Catalano orientale*", en la seva "*varietà di Barcellona*". Després de presentar la primera versió citada, Milà considerarà necessari fer una petita introducció a la segona a fi que els romanistes europeus estiguessin assabentats de les característiques més notables de la llengua catalana. El gran interès d'aquesta introducció és el fet que per primera –i única– vegada Milà justificava la divisió

dialectal tripartida que havia exposat recentment als *Estudios de lengua catalana*, tot i que molt succintament. Llegim-la:

"Fino alla metà del cinquecento, o al cominciare del seicento, la lingua letteraria era uniforme, o poco meno, in tutte le provincie: in apresso incominciarono a mostrarsi anche nello scritto segni caratteristici dei varj (sic) dialetti. Essi possono dirsi: 1.º OCCIDENTALE (Valenza, S.O. di Catalogna), ch'è più fedele all'etimologia e alla scrittura nel pronunciare le vocali. 2.º ORIENTALE (Est. di Catalogna, Rossiglione e la sarda Alghero), che confonde la e e la o atone o inaccentuate con la a e con la u. 3.º BALEARICO, che a una fonetica speciale, serba l'articolo es e antiche flessioni verbali."

Un cop descobertes les raons fonamentals que originaren la segona classificació dialectal de Milà, cal plantejar-se ara dos interrogants. En primer lloc, què impulsà Milà entre 1861 i 1875 a modificar la seva proposta de classificació bipartida exposada a *De los trovadores en España*? En segon lloc, què hem d'entendre per "*fonetica speciale*" en el cas del baleàric? Les respostes a ambdós interrogants no han estat contestades encara, ja que molt pocs historiadors de la llengua catalana s'han interessat a fer-ho. No obstant això, l'estudi que hem realitzat sobre els papers personals de Milà dipositats a la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander, majoritàriament inèdits, ens ha permès conèixer una part de la seva obra lingüística que considerem clau per donar respostes a les preguntes que hem plantejat. En aquest sentit, cal saber que en el

Gràcies als Jocs Florals es va començar a enfortir el coneixement de la llengua a les terres de parla catalana. Acte central dels Jocs Florals a Barcelona abans del 1868.

fons bibliogràfic citat es conserven les notes sobre els dialectes catalans que havien de ser la base per a la continuació del projecte iniciat amb els *Estudios de Lengua Catalana* (1875). Aquests papers personals inèdits contenen una valuosa informació sobre les característiques de les varietats del català en la segona meitat del segle XIX que ens ha permès, així mateix, deduir l'evolució de les idees de Milà sobre els dialectes catalans abans de 1875.

Així, hem arribat a la conclusió, després de rellegir *De los trovadores en España* i confrontar la informació sobre el baleàric que conté amb les notes del fons documental citat, que Milà no tenia un coneixement aprofundit del baleàric el 1861, quan exposà la seva primera proposta de divisió dels dialectes catalans, mentre que el 1875, com a resultat de la recollida de materials sobre el català parlat que havia realitzat, havia aconseguit reunir una gran quantitat de dades sobre el baleàric,⁴⁰ especialment sobre la seva fonètica, que amb tota seguretat havien fet variar substancialment les seves idees sobre l'articulació i classificació més adequada per als dialectes catalans. Com a dada il·lustrativa, destaquem que a *De los trovadores en España* (1861), Milà només cità tres característiques del baleàric,⁴¹ mentre que al Fons Milà

de Santander hi ha 83 quartilles dedicades al català de les Balears, 26 de les quals estan dedicades íntegrament a la fonètica d'aquest parlar.⁴²

En suma, doncs, creiem que la divisió ternària dels dialectes catalans exposada per Milà el 1875 a *Estudios de lengua catalana* i a l'homenatge a Bocaccio està motivada pel fet que havia adquirit un coneixement sòlid de les especificitats del vocalisme baleàric que no posseïa el 1861 quan féu la primera proposta de divisió binària a *De los trovadores en España*, data en la qual tenia encara poques notícies sobre les característiques del català parlat fora del Principat.

Amb tot, no hem trobat una resposta directa al segon interrogant que plantejàvem en el fons documental citat, per la qual cosa no podem saber directament quines eren les característiques fonètiques del baleàric que obligaren Milà a replantejar la seva divisió bipartida del 1861 i que definí amb el terme d'*speciale* en l'homenatge a Bocaccio del 1875. Nogensmenys, l'anàlisi de les notes inèdites sobre la fonètica del baleàric conservades a Santander posa de manifest que Milà creia haver trobat en el vocalisme del català insular una sèrie de tendències que l'allunyaven del diasistema oriental i que entraven en contradicció amb la llei de neutralització o "*substitución*" de les [e] i [o] àtones en [a] i [u], respectivament, que es donava sistemàticament en la varietat continental del català oriental. En síntesi,⁴³ aquests són els fenòmens:

1. La manca de reducció de la [o] àtona en [u] en mallorquí.

questa manera: "Conozco las ventajas que éste [el mètode històric] tendría y las desventajas del que sigo [...]; pero pensando que lo mejor es enemigo de lo bueno y que tengo muchas notas sobre el catalán hablado y menos (por otra parte más fáciles de reunir) sobre el antiguo, me he decidido a presentar lo que ahora hay. Si Dios me da vida empezaré después por el principio hasta llegar a nuestros días, y entonces no dejaré de ilustrar muchos puntos dudosos de la historia el conocimiento de la fonética viva del catalán." (Carta datada el 8-IX-1875. Vegeu el volum II de l'*Epistolari*, pàgs. 55-57).

33. Aquesta informació està dipositada a la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander amb la resta de papers personals que Milà llegà en morir al fideïcom castellà, ja que era el deixeble predilecte del nostre autor. Per a més informació, vegeu Bernat (2001).

34. Vegeu la nota n. 13.

35. Fem notar que Milà no parla en cap moment de vocal neutra àtona, el resultat real de la confusió en català oriental de la [e] i la [a] en posició àtona. Cal destacar aquest fet perquè, a diferència del que mantenen alguns manuals de lingüística catalana actuals, les idees fonètiques imperants abans de Pompeu Fabra sempre van considerar que en català oriental la [e] àtona esdevenia una [a] àtona i no pas un so intermediari com el de la vocal neutra.

36. Vegeu Veny (1983).

37. Editat el 1972 en fac-símil per Forni Editore, Bologna.

38. Concretament, 703

Gravat dels Jocs
Florals.

versions; 651 a dialectes italians i 52 a no italians.

39. Per a més informació, vegeu Bernat (2000).

40. Tot i que Milà mai visità les Balears, entrevistà nombrosos habitants de les illes de diversa condició a Barcelona i comptava amb el suport d'informadors locals, entre els quals destaquem Mateu Obrador. També consultà algunes obres bibliogràfiques, especialment la gramàtica mallorquina d'Amengual (1835).

41. Una de les quals, a més, és errònia i no lingüística sinó gràfica (*el mallorquí modern escriu para* [en vez de], *pare*). Les altres dues són referències a la vocal neutra tònica del mallorquí (segons Milà *una vocal mixta composta de a y e ó e y o*) i als articles *sa* i *es* derivats d'*ipsa*, *-um*, respectivament.

42. Per a més informació, vegeu Bernat (2001).

43. Per a una descripció més detallada, vegeu Bernat (*Op. cit.*).

44. Vegeu Veny (1983: 80-82).

45. Són casos de vocals centrals mitjanes ([ɤ]) més o menys obertes o tancades.

46. En el cas de les àtones es tracta realment de vocals centrals mitjanes ([ɤ]). Cal recordar (vegeu la nota n. 35) que Milà sempre va considerar aquestes vocals com a variants contextuals de [a], tant en català oriental com en baleàric.

47. Aquest fenomen és bastant freqüent en mallorquí quan la vocal està en contacte amb les oclusives palatals [ç] i [j] (vegeu-ne una descripció a Veny (1983: 88)). Cal destacar que la sensació que pro-

2. Diverses excepcions a la llei de neutralització de la [e] àtona en [ɤ] que són freqüents en determinats contextos del mallorquí⁴⁴ i ocasionalment també en menorquí. En alguns casos, no es tracta realment de casos de [e] àtona sinó de vocals neutres molt anterioritzades pel context fonètic que van ser interpretades com a vocals anteriors tancades. També poden incloure's en aquest grup alguns casos de vocals àtones que són qualificades per Milà de "*casi a*" o "*casi e*".⁴⁵

3. Nombrosos casos de transformació d'una /a/ tònica o àtona⁴⁶ en *e*, *ea* o *ia* que són, en realitat, vocals palatalitzades per una consonant de la mateixa classe.⁴⁷

4. L'existència d'una vocal més en el sistema tònic de gran part del baleàric: la [ɤ] o vocal central mitjana tònica.⁴⁸

Malgrat que Milà ja havia parlat del quart fenomen el 1861,⁴⁹ és evident que no coneixia encara els tres primers. Un cop descobertes, Milà devia adonar-se que aquestes característiques del baleàric anaven clarament en contra, ja sigui totalment o parcialment, de la llei que explicava el funcionament del vocalisme àton en el català oriental i que ell mateix havia formulat a *De los trovadores en España* i *Estudios de lengua catalana*. En conseqüència, podem arribar a la conclusió que el 1875, en haver conegut amb profunditat el sistema fonètic del català insular, Milà s'havia adonat que la classificació en oriental i occidental era difícilment aplicable al baleàric. Tot i així, és molt probable que no volgués justificar la separació entre català insular i oriental pel fet que les seves observacions

eren encara provisionals i esperava assegurar-se'n amb més dades. Per aquesta raó, Milà devia preferir esperar i deixar per a una futura publicació, en què s'exposaria el resultat de les seves investigacions sobre el baleàric, l'exposició detallada dels motius que el dugueren a proposar una nova classificació dialectal. La descripció del baleàric havia de constituir amb tota probabilitat la continuació immediata del projecte de descripció dels dialectes catalans, que Milà havia iniciat als *Estudios de lengua catalana*, ja que són els apunts més ben sistematitzats del Fons Milà de Santander.

Amb tot, i malgrat l'objectiu inicial que s'havia proposat, la sistematització, comprovació i publicació de les seves notes sobre els dialectes catalans era una tasca ingent per a una persona que no tenia cap mena de suport o ajuda externa per dur endavant els seus projectes científics i que, a més, sempre donà prioritat a les seves investigacions literàries.⁵⁰ Per aquests motius, als quals hauríem d'afegir els problemes de salut de Milà, la publicació de les seves deduccions sobre l'especificitat del baleàric dins el diastema dialectal català, que havia d'incloure la justificació detallada de la classificació tripartida de 1875, es va anar ajornant progressivament fins que la mort el sorprengué el 1884.

Tot i així, Milà ja devia tenir el 1875 una opinió prou formada sobre el baleàric i els fenòmens lingüístics que justificaven la classificació diferenciada d'aquest dialecte respecte al català oriental, tal com hem pogut llegir en la seva aportació a l'homenatge a Bocaccio, sobretot pel que fa als fets de tipus

morfològic (els articles i la morfologia verbal) que aconsellaven considerar el català insular com una varietat diferenciada, tot i que no encara sobre els de naturalesa fonètica, que eren qualificats provisionalment de *speciali*. Cal tenir molt present, a més, el fet que en els seus últims articles Milà sempre considerà el baleàric com un grup a part del català oriental, tal com pot comprovar-se a *Límites de las lenguas románicas i Mélanges de langue catalane*⁵² (ambdós del 1877), dos treballs en què circumscribia el català oriental i occidental al "territorio continental de la lengua catalana".⁵² Així mateix, en el pròleg del *Romancerillo catalán* (1882: XVI) Milà va comentar separatament en tres blocs les característiques lingüístiques de les cançons populars recollides en aquesta obra que, tal com podem preveure, són agrupades segons la seva pertinença al català oriental, occidental o mallorquí (entès en un sentit ampli).

Bibliografia

- AMENGUAL, Juan José (1835) *Gramática de la lengua mallorquina*. Palma de Mallorca: Imprenta Real.
- BEC, Pèire (1963) *La langue occitane*. Paris: Presses Universitaires de France (Traducció al català de 1977: *La llengua occitana*. Barcelona: Edicions 62).
- BERNAT, Francesc (1999) Una descripció lingüística desconeguda de les comarques del sud del País Valencià al segle XIX. In: *Caplletra* 27, 213-222.
- BERNAT, Francesc (2000) Una versió dialectal inèdita de Milà i Fontanals sobre un dels contes del Decameró. In: *Profesor Basilio Losada: enseñar a pensar con libertad e riesgo*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 171-177.
- BERNAT, Francesc (2001) *La fonètica dels parlars baleàrics segons les notes de Manuel Milà i Fontanals. Interpretació i estudi lingüístic*. Tesi doctoral dipositada a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona.
- JORBA, Manuel (1984) *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial.
- JORBA, Manuel (1989) *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino (ed.) (1888-1895) *Obras completas del Doctor D. Manuel Milà y Fontanals* (8 vol). Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguier.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1861) *De los trovadores en España*. Reedicció de 1966, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1865) Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans. Reedicció de 1908 In: *Obras catalanes d'en Manuel Milà y Fontanals*. Barcelona: Gustau Gili Editor, 7-143.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1875) Estudios de lengua catalana. In: *Obras Completas del Doctor D. Manuel Milà y Fontanals*. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguier, vol. III, 507-544.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1877) Límites de las lenguas románicas. A: *Obras Completas del Doctor D. Manuel Milà y Fontanals*. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguier, vol. VI, 530-536.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1882) *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*. Reedicció de 1999, Barcelona: Alta Fulla.
- MOURELLE-LEMA, Manuel (1966) "Actualidad de un occitanista español del siglo XIX: Milà y Fontanals". *Cahiers Ferdinand de Saussure* XXIII, 97-111.
- NICOLAU D'OIVER, Lluís (ed.) (1922-1995) *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals* (3 vol.). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RAFANELL, August (ed.) (1991) *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.
- RAFANELL, August (2000) "La consciència d'unitat/diversitat del català i l'occità al primer Vuitcents". A: RAFANELL, August *El català modern*. Barcelona: Empúries, 210-227.
- VENY, Joan (1983) *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Raixa.
- dueixen els sons citats en una persona no avesada és la d'una vocal que s'anterioritza i diftonga simultàniament, la qual cosa explicaria la representació amb les grafies *ea* i *ia*.
48. Aquesta vocal es localitza a quasi tot el mallorquí, al menorquí oriental i en bona part de l'eivissenc (central i occidental). Per a més informació, vegeu Veny (1983: 83).
49. Hi ha, però, una novetats: el 1861 Milà només situava aquesta vocal en mallorquí, mentre que en les seves notes personals ja la feia extensiva a les altres dues illes.
50. Milà dedicà els últims anys de la seva vida bàsicament a recopilar i sistematitzar les seves investigacions sobre poesia popular. Per això reedità el 1874 *De la poesia heroico-popular castellana* i amplià el 1882 les seves *Observaciones sobre la poesia popular amb el nom de Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*. Milà treballava en un nou volum recopilatori quan morí (1884), publicat pòstumament per Menéndez y Pelayo amb el títol *Romancerillo catalán. Preliminares* (vegeu el volum VI de les *Obras Completas* de Milà, pàg. 171-202).
51. Aquest últim article fou publicat a la *Revue des langues romanes* XI.
52. Milà (1877: 535).